

створення Карпатської січової організації у Воловому, і саме з ним В.Гренджа-Донський їхав на санях до Торуна створювати місцеву команду Карпатської Січі. Коли в березні 39-го сюди вступили угорські війська, Дудикевич змушений був тікати. Патріарха Варнаву Ф.Горват охарактеризував як „москаля в душі”. Особливо негативно відносився отець Феодосій до галичан і буковинців. Наприклад, доктору Станко із Хуста він дав таку характеристику: „український емігрант, галичанин. Убеднений сепаратист, твердий уніят”. Не забув і про себе: „Ієромонах Феодосій Горват. Можна положитися”. Коли хустянин Е.Якуб захотів стати його особистим секретарем, то обережний отець Феодосій написав: „Я его принять не могу, ибо он не образован. С ним нужно бути острожним и не доверяють. Його нужно испитать и випробувати”.

Ось таким був Феодосій Горват. Він був людиною свого часу, зі своїми плюсами і мінусами. Не нам його за мінуси судити. Ми тільки зробили спробу зобразити його таким, яким він нам здався у знайдених документах.

РОЗСТРІЛЯНІ В 44-МУ

Березень 1939 року. Отримавши дозвіл Гітлера, угорські гортисти поневолили Закарпаття. І встановився тут жорстокий режим фашистської диктатури. Вже в серпні 1940 р. була введена смертна кара за організацію повстання або заклики до боротьби проти гнобителів. Масові розстріли стали звичайним явищем. Видатний закарпатський поет Василь Гренджа-Донський, перебуваючи у гортистському концтаборі, написав тоді сумні рядки:

*Одні з нас на розстріл,
А другі на муки,
А край у неволі,
Народ у ярмі...*

За неповними даними надзвичайної комісії по розслідуванню звірств і злочинів, здійснених в період окупації Закарпаття гортистською Угорщиною, в тюрми і концтабори було кинуте 183395 чоловік, з яких 114982 були розстріляні та замучені. Пережили страшні роки окупації й жителі Синевира. Поява угорських військ у селі викликала незадоволення його мешканців. Люди ще пам'ятали (хоч і „куці”) чехословацькі свободи, пам'ятали і національне піднесення, яке відчувалося в кожному населеному пункті Закарпаття після проголошення незалежності Карпатської України. Тепер все різко змінилося. Протягом шести років довелося терпіти гніт нових колонізаторів.

Згідно наказу угорського уряду в селах обиралися бирови (голови сіл), які вирішували різноманітні організаційні питання і стежили за виконанням наказів угорської адміністрації. Угорці прагнули, щоб цю посаду займали люди про угорських поглядів, бо ж від них багато що залежало, а сільчани намагалися обрати таких, які б їх захищали. Збираючи матеріали для цього нариса, ми завітали до старенької хатини, в якій живе М.Д.Штайгер (стаття опублікована в 1990 р. – М.В.), але його пам'ять закарбувала ті нелегкі часи: „Загарбники особливо лютували в 1944 році, коли на Закарпатті, в сусідньому Хустському районі, почали активно діяти партизанські загони. Боячись партизанів і прикриваючись тим, що вони хочуть запобігти їхнім руйнівним діям, угорські фашисти запланували виселити населення Синевирської Поляни, Синевира і Негрівця. Мене викликав до себе угорський офіцер. Був дуже роздратований, бо як тільки я ввійшов, то почав кричати, щоб через 24 години я організував 24 підводи з кіньми. Я зрозумів, що підводи потрібні для перевезення

людей. Опісля пригрозив: „Якщо не буде підвод, розстріляємо все село!”. Я сказав, що всі підводи зайняті на будівництві оборонних споруд згідно їхнього ж наказу...

Невдовзі в село приїхало високе начальство на чолі з генералом. Перед конторою зібралось майже все село. Люди плакали і кричали, однак угорці на це майже не реагували. Син полянський бирів, мабуть, під сильним натиском дав все-таки згоду, а я відмовився”. Залишившись на вулиці, багато жителів Синевирської Поляни знайшли притулок в хаті Миколи Штейгера та інших синевирців, які, ризикуючи життям, ділилися всім, що мали. Це чудовий приклад для наслідування. Бо ж нам тепер інколи так не вистачає милосердя.

Угорські жандарми з презирством відносилися до місцевого населення. Образи і побої стали звичайним явищем. І.С.Субота пригадує, що особливо ненавиділи синевирці Ровжоgetя, який нерідко пускав у діло кулаки. Люди не мали права навіть скаржитися на таких, бо за це суворо карали. Скаржників прив'язували з піднятими руками до дерева на добрих дві години.

Синевирці часто таємно переходили кордон СРСР. Такі люди знаходилися під підозрою. Окружний начальник жандармерії писав про них: „Я думаю, що значна частина осіб, які повернулися з Росії, неблагонадійні, і тому, враховуючи особливе становище, вважаю потрібним інтернувати їх всіх без винятку, щоб попередити можливість їх підривної діяльності, направленої проти держави і суспільного ладу”. 1944 рік був останнім роком окупації Синевира. Угорській армії потрібно було поповнення. В село надійшов наказ про те, щоб 300 його жителів вступили до угорської армії. Призовні повістки розносив М.І.Субота, сьогодні пенсіонер: „Декому я вручив, але багатьом не дав зовсім, не було кому вручати. Відчувалось, що скоро війні кінець, наближались радянські війська”. Відмова служити в угорській армії була однією з форм боротьби, яку вело місцеве населення.

Вже в 1924 р. в Синевирі був організований осередок крайового комітету КПЧ, хоч в жовтні 1939 р. комуністи Закарпаття були підпорядковані підпільному керівництву Компартії Угорщини. В 1944 р. у селі проживало 15 комуністів. Вони, зрозуміло, перебували на нелегальному становищі. Нерідко в хаті Григорія Шиндри сходилися Нестор Нірода, Петро Гретин, Семен Субота, Ілько Субота, Михайло Субота. Вони читали радянські газети, листівки, які скидалися з літаків, слухали радіо, стежили за просуванням Радянської армії і говорили про скорі визволення краю.

Переглядаючи один з томів багатотомної „Історії міст і сіл УРСР”, який присвячений нашій області, можна прочитати, що в 1944 р. за спробу організувати партизанський загін, були розстріляні два місцеві патріоти. Поховані вони в Синевирі, на старому цвинтарі. І подумалося, що люди повинні знати про трагедію, яка сталася 46 років тому. Пошукова робота почалася.

... Густі ліси, ніби двома стрічками, які тягнуться з Міжгір'я до Синевирського озера, перерізує дорога. До неї тулиться бурхлива Тересля, а вверх тягнуться смерекові крутосхили. Тепер тут густо розміщені сучасні будинки. Останньою колісь була хата, в якій жила сім'я Курців. Похилого віку, Олена Василівна широким жестом відгукнулася на наше прохання показати нам місце страти. Недалеко від нього знаходиться кладовище, де вони були перепоховані в жовтні 1944 р., коли село визволила Радянська армія. На залізних хрестах витиснено: Попович Василь Миколайович (1912 – травень 1944) і Веретяк Іван Васильович (1914 – травень 1944). Хто ж вони – ці маловідомі люди, про яких в літературі майже нічого не говориться? Обидва жителі Косого Верха, що на території Негрів ця. Іван Веретяк не мав сім'ї, а у Василя Поповича було четверо дітей.

„Я служив з Веретяком у чехословацькій армії, - згадує Л.В.Сятиня, партизан загону В.Русина. – Було це в 1938 році. Ми з ним ділили всі труднощі військового життя. Це була чесна і привітна людина, готова поділитися останнім шматком хліба”. В

Синевирі проживає син Василя Поповича Микола, якому йшов тоді сьомий рік, коли батька повели на страту. Дещо пам'ятає сам, багато розповіла мама.

У той час на території Синевира і Негрів ця партизанських загонів не було, однак часто тут проходили групи народних месників з боку Хуста, висаджувалися десантні групи. Не виключено, що з ними могли тримати зв'язки Попович, Веретяк та їх товариші. Василь Попович переховував у себе вдома зброю, гранати. Вони мали намір підірвати вучківський міст, через який гортисти хотіли вивозити людей до Німеччини. Вони неодноразово заявляли, що невдовзі прийде Радянська армія і визволить край з-під фашистського ярма. Однак знайшовся провокатор, який видав місцевим властям їх наміри. „До нашої хати, - згадує М.В.Попович, - прийшли угорські солдати. Знайшли гвинтівку і гранати, спитали про патрони. Батько попросив, щоб я їх приніс. Я швидко збігав на город і, знаючи де вони знаходяться, приніс їх. Один із солдатів замахнувся на мене прикладом і закричав: „Партизанське щеня!“, але не вдарив, бо за мене заступився його товариш. Батька пов'язали і повели”. Веретяк на той час вже був заарештований.

8 березня 1944 р. була видана інструкція, яку направили в усі сільські та окружні нотаріати. В ній, зокрема, говорилося: „... Попередьте всіх людей, якщо побачать у селі чи його околицях незнайому, підозрілу людину, хай терміново звертаються до представників сільської влади або жандармів. Роз'ясніть, що співробітництво з партизанами, їх переховування, забезпечення їжею надзвичайно небезпечно. Бо уряд після цього випадку вживе найрішучіших заходів щодо виявлення можливих партизан, які затаїлись. Всі, хто буде цьому заважати чи навіть замовчувати, будуть покарані”.

Немало людей Синевира говорять про те, що не обійшлося без зради. В селі було чимало мадяронів. В.І.Вовканець, учителька Синевирської середньої школи, стверджує, що видала патріотів властям людина проугорської орієнтації, прізвище якої з часом забула. Слідство над Верет яком і Поповичем тривало недовго, їх діяльність була розцінена як антиугорська і обидва були засуджені до смертної кари. Спочатку їх вели по селу, а потім повезли в машині, - розповідав племінник Веретяка Михайло Столець. – Можливо, щоб залякати місцеве населення, довести, що таке чекає кожного, хто проти витиметься „законній” владі.

„Я вчився в школі, - пригадував І.С.Субота, - нас змусили повикидати всі заборонені школи. Я дещо приховав. Одного разу біля школи зупинилася машина. З неї вивели двох пов'язаних хлопців. Я злякався і сховався за огорожу. Через деякий час до школи зайшов місцевий священик Юрій Кавердан. Виконавши свою місію, він знову пішов до церкви. Коли їх вивели із школи, вони не могли йти. Обличчя в них почорніли, здавалося, що вони перебувають у шоківому стані, їх кинули в машину, мов дрова”. Очевидці розповідають, що перед стратою Веретяк передав записку своїй сестрі, в якій просив заступництва за них в угорських жандармів. Яким чином він це зробив, залишається таємницею. Поки вона виконувала останнє прохання брата, машина із засудженими під'їжджала до місця страти. Говорять, що, все-таки, було видано наказ про відміну смертної кари. Бачили угорського офіцера, який скакав на білому коні в напрямку до місця розстрілу. Та сестра Веретяка прибігла вже тоді, коли вирок було виконано.

В.С.Куруц, якому тоді було 12 років і хата котрого знаходилася за кількасот метрів, чув постріли. Чули їх і ті люди, які працювали на будівництві барака. „Мій чоловік, - розповіла В.В.Сятиня, - повертався після роботи додому і теж чув постріли. По дорозі він зустрівся з солдатами, які тільки-но виконали свою „чорну справу”. Фашисти не хотіли цій події надавати широкої гласності. Однак були очевидці цієї трагедії. Василина Шпілька, вже покійна, розповідала: „Веретяка і Поповича примусили викопати для себе могилу, а коли це було зроблено, їм зав'язали очі й примусили стати на коліна. Стріляли в плечі та голову. Попович зразу впав мертвим, а

Веретяк ще бився в передсмертних конвульсіях, тоді озвірілі гортисти почали його добивати камінням. В цю хвилину прибігла сестра Веретяка, яка в той час була вагітною. „Бог покарає вас”, - закричала вона, обливаючись сльозами. Один із солдатів навів на неї карабін і оскаженіло зашипів, що вона теж партизанка і з нею зроблять те саме... Знесилена від всього пережитого, вона втратила свідомість...”.

Коли люди розповідали нам цю трагічну історію, у них на очах були сльози. Тому ми повинні пам'ятати їх імена, ту справу, за яку вони загинули. Прикро, що не знайшлося в селі тих, хто б привів до порядку їх спільну могилу. В цьому нарисі зроблена спроба дати відповідь на питання про те, що ж сталося в травні 1944 року. На цьому ми не ставимо крапку. Пошукова робота продовжується...

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ І ЗАКАРПАТТЯ

**Виступ ректора Ужгородського національного університету
М.М.Вегеша на урочистому засіданні, присвяченому 60-й річниці
возз'єднання Закарпаття з Україною 28 червня 2005 року**

Вельмишановні учасники урочистого зібрання, високоповажні гості!

Тернистим шляхом йшов великий український народ до своєї незалежності. Мабуть, взагалі важко знайти на політичній карті світу державу, народ якої б кілька разів був так близький до свободи, і який, з лихої долі обставин, раптом втрачав її. І кожного разу все доводилося розпочинати спочатку... В тому, що Україна стала незалежною, є велика заслуга і закарпатців та їх найкращих представників. Протягом століть український народ Закарпаття перебував у ярмі іноземних поневоловачів. Непрошені гості намагалися довести місцевому населенню, що в нього нема Батьківщини, що земля, на якій вони живуть із прадавніх часів, це „земля без імені”. Їм і на гадку не спадало, що настане такий час, коли ця невелика частина українського народу, яка довгий період була відірвана від своєї матері-Вітчизни, на повен голос заявить про свою незалежність і доведе, що вона є господарем власної землі.

Ще в період розпаду Австро-Угорської монархії місцеве населення приязно ставилося до Акту злуки й виявило бажання до возз'єднання. Воно втомилось від ролі постійної іграшки в руках інших держав. 21 січня 1919 р. 420 делегатів Всекарпатського народного конгресу в Хусті одногосно ухвалили резолюцію про возз'єднання нашого краю з Україною. Для більшості закарпатців Україна була державою, де жили брати по крові з древньою столицею Києвом. Августин Штефан у своїх споминах так висловився з цього приводу: „Київ – святість, про яку не вільно було голосно говорити, хіба в чотири очі з Богом, Київ – це тайна, недосяжна, незрозуміла, але наша. Тайна, схована в глибині душі, щоб не знайшла її профанна цікавість. Ця тайна довго-довго дозрівала в душах. І коли дозріла – стала словом. Могутнім словом. Воно потрясло всією Карпатською Україною. Було це 21 січня 1919 року в Хусті”. Однак, УНР не в силі була вистояти. Свої територіальні зазіхання висунули Польща, Румунія, більшовицька Росія. Делегація УНР до останньої можливості відстоювала соборність українських земель на мирній конференції в Парижі, проте, ці зусилля не увінчалися успіхом. Східна Галичина була включена до складу Польщі, а Закарпаття під назвою „Підкарпатська Русь” опинилося в складі щойноствореної Чехословацької Республіки. Незважаючи на поразку національно-визвольних змагань українців у 1918 – на початку 1920-х років, їх боротьба мала велике історичне значення для формування самосвідомості. Без цієї боротьби було б неможливе виникнення в 1939 р. незалежної Карпатської України.